

Проблемні питання кримінально-процесуального оформлення результатів застосування нетрадиційних методів розкриття і розслідування злочинів та результатів оперативно-розшукової діяльності

У процесі оперативно-розшукової діяльності, зібрання і підготовки матеріалів на стадії до порушення кримінальної справи, проведенні первинних криміналістичних досліджень, участь відповідних спеціалістів часто вкрай необхідна, оскільки застосування найсучаснішої техніки в галузі звукозапису, відео і кінозйомки тощо вимагає найвищого рівня професійних знань, якими власне оперативні працівники можуть і не володіти. У подібних випадках ці знання відповідних спеціалістів на стадії дослідчої перевірки матеріалів, попереднього слідства і судового розгляду кримінальних справ, при призначенні і проведенні необхідних експертиз можуть мати суттєве значення саме з технічної точки зору і правильності її кримінально-процесуального оформлення. Необхідність внесення відповідних змін у чинне кримінально-процесуальне законодавство щодо цього, на наш погляд, давно визріла. Про розширення кола речових доказів у кримінальних справах, кола слідчих дій, можливих на стадії до порушення кримінальної справи і визнання доказами матеріалів оперативно-розшукової діяльності, можливість і необхідність процесуальної участі певних спеціалістів у дослідчій перевірці, проведенні на стадії до порушення кримінальної справи відповідних експертиз і т.д. автором була аргументована і раніше¹.

Інтерес викликає у наш час використання в деяких країнах за допомогою відповідних спеціалістів у певних галузях знань як до порушення кримінальних справ, так і в процесі попереднього розслідування і судового розгляду інструментальних засобів виміру фізіологічних параметрів допитуваних осіб (так званого поліграфа або детектора брехні), гіпнозу, екстрасенсів і т.д.². Заслуговує уваги також нетрадиційна методика під назвою "мова жестів", яка за останні роки набула розвитку в країнах Заходу.

Климчук Валерій Петрович — провідний науковий співробітник, полковник міліції.

У наукових дослідженнях про неї говорять як про *кінесику*. У спеціальній літературі кінесика визначається як напрям наукових досліджень, що дає можливість одержати невербальну інформацію про людину на підставі її поведінки при невербальному зв'язку, який відбувається у процесі спілкування з нею.

Детальному вивченню цієї проблеми і позитивним перспективам застосування кінесики при розкритті та розслідуванні злочинів, специфіці невербальної комунікації у тактиці проведення окремих слідчих дій присвячена стаття О.І. Клевцова³.

Обставини розкриття деяких тяжких злочинів, у тому числі і вбивств правоохоронними органами на території колишнього СРСР, за допомогою екстрасенсів описував С.Панасенко у статті "Екстрасенси знаходять вбивць" ще у 1989 році (Труд, 16 вер.). Ця робота не припиняється і в умовах сьогодення дає позитивні результати, однак не має практично ніякої правової основи і процесуально не врегульована.

Правовій регламентації нетрадиційних способів розкриття злочинів, процесуальному оформленню цього процесу присвячено декілька фундаментальних досліджень, однак значна частина вчених стоїть на позиції недопустимості процесуального оформлення і законодавчого закріплення подібних методик.

У цьому розумінні Г.М. Резник справедливо включає в існуюче поняття *допустимості доказів* ще й *законність їх використання*⁴.

Неприпустимість подібних доказів можна обґрунтувати таким чином:

по-перше, саме намагання примусового проникнення в думки допитуваної особи протирічить вимогам законності і зокрема її праву на дачу показань;

по-друге, перетворення допитуваного із суб'єкта кримінального судочинства в безпомічний об'єкт досліджень протирічить вимогам законності та етичності кримінального судочинства;

по-третє, отримані таким чином дані не відповідають вимозі істинної науковості, оскільки не в змозі пояснити причину відповідних змін, – викликані вони бажанням дати неправдиві показання чи, навпаки, обуренням з приводу таких показань інших осіб.

На нашу думку, слід погодитися в цьому розумінні з позицією А.Н. Васильєва про можливість надання результатам вико-

ристання подібних способів виявлення фактичних даних доказового значення у випадках, коли за їх допомогою встановлюється недостовірність чи неправдивість показань і виявляються "місцезнаходження трупа, знаряддя вчинення злочину, викрадені речі, які самі по собі могли б бути доказами по справі незалежно від джерела отримання даних"⁵.

Досить протилежні в цьому питанні думки Г.А. Злобіна та С.А. Яні. З одного боку автори твердять про недопустимість використання інструментальних засобів фіксації емоційних реакцій людини як доказів по кримінальній справі, з іншого — визнають поліграф одним з "дуже важливих засобів встановлення істини в кримінальному судочинстві"⁶.

Категорічно відкидає можливість і законність застосування поліграфа в слідчий діяльності А. Ларін⁷.

У той час, коли за допомогою екстрасенсів розкриваються злочини і в інших країнах давно накопичений позитивний досвід застосування нетрадиційних методик розкриття й розслідування діяльності організованих злочинних угруповань та окремих злочинців, спостерігається явна невідповідність нашого чинного кримінального та кримінально-процесуального законодавства вимогам сьогодення і потребам практичних працівників наших правоохоронних структур.

Найбільш очевидно ця невідповідність і недосконалість нашого чинного законодавства проявляється у питанні кримінально-процесуальної оцінки результатів оперативно-розшукової діяльності.

Можна погодитись із В.І. Зажицьким, який стверджує, що: "При здійсненні оперативно-розшукової діяльності виявляються не докази по кримінальній справі, а певні сліди злочину, тобто відомості про нього. Останні можуть стати змістом доказу по кримінальній справі, якщо увійдуть у кримінальний процес посередництвом законних джерел і законними способами"⁸.

Такої ж точки зору дотримується і С.А. Шейфер, відмічаючи, що: "Взяті самі по собі дані, отримані в результаті оперативно-розшукової, адміністративно-процесуальної і приватно-детективної діяльності, доказами не являються, оскільки не відповідають нормативному визначенню доказу"⁹.

Обов'язковою якістю доказу окрім відносності є допустимість, яка означає, що доказ отриманий з належного джерела, провтомочною особою, законним способом і в належній формі¹⁰.

Отже, отримання слідчим чи органом дізнання інформації від екстрасенса чи особи, яка володіє гіпнозом, даних поліграф-детектора тощо, практично не мають сьогодні будь-якого значення, однак при відповідному кримінально-процесуальному оформленні подібних методик через такі додаткові сигнали, як показання свідків, висновки експертів тощо вони можуть оцінюватися як докази щодо кримінальних справ, що розслідуються. ця обставина в рівній мірі відноситься до будь-якого виду інформації, яка може бути отримана слідчим чи органом дізнання з використанням різних прикладів і технічних засобів.

Такої ж думки і В.Д. Арсеньєв, який пише, що: "... і по процесуальним міркуванням інформація, яка передається приладами, стає доказом лише постільки, поскільки вона поступила до слідчого чи суду через такі додаткові сигнали, як показання свідка, висновок експерта. При наявності подібних сигналів слідчий і суд вже мають певну гарантію достовірності отриманої інформації, оскільки особи, які її передають, несуть за це відповідальність. З цих же міркувань як доказовість закон не передбачає анонімні заяви, дії службово-розшукової собаки і т.п."¹¹.

Таким чином, ми вбачаємо можливість кримінально-процесуальної легалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності та кримінально-процесуального оформлення результатів застосування нетрадиційних методик розкриття злочинів у розширенні слідчих дій, які можуть проводитися до порушення кримінальної справи та внесенні певних змін в чинне кримінально-процесуальне законодавство.

У КПК України така норма вже існує (ст. 190) і передбачає можливість огляду місця події у невідкладних випадках до порушення кримінальної справи. У цих випадках при наявності до того підстав кримінальна справа порушується негайно після огляду місця події.

У практичній діяльності слідчого апарату проведення певних слідчих дій (призначення і проведення експертиз для визначення тяжкості тілесних ушкоджень, віднесення тих чи інших речовин до наркотичних та психотропних тощо, фактично закрі-

палося і без законодавчої бази, оскільки без висновків таких експертиз майже неможливо вирішити питання про наявність чи відсутність складу злочину та порушення кримінальної справи в порядку, передбаченому ст. 94 КПК України. Це ж стосується і залучення відповідних спеціалістів до вирішення питання про порушення кримінальної справи (ст. 128¹ КПК України).

Можливість і доцільність проведення експертиз щодо порушення кримінальної справи викладена також вченими в юридичній літературі¹².

Доцільність законодавчого закріплення можливості проведення до порушення кримінальної справи оглядів усіх видів (предметів, документів, місцевості і т.д.), освідкування в тому числі судово-медичного, проведення експертиз розглядає також : А.Я. Дубинський¹³.

Подібні законодавчі зміни надали б органам дізнання, слідчим можливість кримінально-процесуальної легалізації матеріалів оперативно-розшукової діяльності та відповідного кримінально-процесуального оформлення і закріплення результатів застосування нетрадиційних методів розкриття злочинів як на стадії до порушення кримінальної справи, так і в процесі попереднього розслідування та судового розгляду кримінальних справ. Особливо важливе значення застосування кримінально-процесуально закріплених нетрадиційних методик мало б при розкритті так званих "застарілих злочинів минулих років" по зупинених провадженнях кримінальних справ за підставами, передбаченими ст. 206 п. 3 КПК України за умов коли практично вичерпані всі інші процесуальні та оперативні можливості. У значній мірі це стосується нерозкритих вбивств, згвалтувань та інших тяжких злочинів минулих років, у тому числі суспільно-резонансних.

Не менш важливе значення має застосування нетрадиційних методик розкриття злочинів і на стадії до порушення кримінальних справ, особливо в процесі в'ясування обставин зникнення громадян безвісті та встановлення можливого місцезнаходження їх трупів, вирішення питань про наявність криміналу в таких випадках і причетності до цього певних осіб, знаходження знарядь вчинення злочину та інших речових доказів тощо.

Правильно зауважує О.І. Клевцов, що: "правоохоронні органи деяких зарубіжних країн (США, Великобританії, Канади, Австралії, Ізраїлю та ін.) використовують гіпноз під час розкриття тяжких злочинів: убивств, розбоїв, грабежів, зґвалтувань, викрадень людей, вимагань, а також при розслідуванні катастроф. Залежно від слідчого органу, який застосовує цей метод, та стадії розслідування злочину він називається "слідчим" або "судовим" гіпнозом. Згідно із зарубіжними даними використання цього методу під час опиту громадян дозволяє отримати до 80 % нової інформації. Частина злочинів розкривається завдяки лише гіпнозу¹⁴.

Метод гіпнозу використовується в основному під час допиту свідків та потерпілих, що добровільно дали на це згоду і практично не використовується щодо підозрюваних та обвинувачених, показання яких (у тому числі зізнавальні) не мають сили доказу відповідно до положень закону. Процедура допиту фіксується за допомогою аудіо- та відеозапису, що пізніше дозволяє експертам та суддям оцінити правильність дотримання процедурних вимог. Обов'язковою умовою визнання судом свідчень, одержаних під гіпнозом, є їх підтвердження фактичними даними, що мають доказове значення¹⁵.

Пропоновані нами зміни кримінально-процесуального законодавства фактично вирішили б питання процесуального оформлення і легалізації результатів застосування нетрадиційних методик розкриття злочинів і на стадії до порушення кримінальної справи. Правомірність застосування гіпнозу при розкритті злочинів та розслідуванні кримінальних справ достатньо аргументована О.І. Клевцовим, який пише: "Наявність у допитуваної під гіпнозом особи права вибору – може він бути допитаний з використанням гіпнозу чи ні – свідчить як про правомірність використання самого методу, так і про дотримання її (тобто особи) суб'єктивного конституційного права, оскільки, як відомо, "правомірний вплив відрізняється від психічного насильства наявністю у особи, що підлягає впливу, свободи вибору тієї чи іншої позиції"¹⁶. Виявлення доброї волі закріплено у ст. 28 Конституції України, де записано, що "жодна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідям". Згідно з цією нормою проведення гіпнорепродуктивного опиту-

вання за наявності добровільної на це згоди опитуваного повністю відповідає міжнародним нормам додержання прав людини¹⁷.

Таку ж альтернативність можливо було б законодавчо передбачити й стосовно застосування поліграфа.

Таким чином, вважаємо доцільним і необхідним:

внести відповідні зміни в чинне кримінально-процесуальне законодавство України, закріпивши можливість використання нетрадиційних методик розкриття та розслідування злочинів як до порушення кримінальних справ, так і на стадії їх розслідування та судового розгляду з урахуванням передового досвіду зарубіжних країн;

шляхом внесення змін у діючий КПК України закріпити можливість кримінально-процесуальної легалізації результатів оперативно-розшукової діяльності через визначені в законі джерела отримання доказів (ст. 65 КПК).

Законодавчо розширити коло слідчих дій, які можуть проводитися до порушення кримінальної справи, в тому числі проведення експертиз, оглядів усіх видів, залучення спеціалістів відповідних галузей тощо.

¹ Див.: *Климчук В.П.* Розширити коло речових доказів у кримінальних справах//Радянське право. – 1990. – № 7. – С.31–34.

Климчук В.П., Галаган В.І. Про деякі питання діяльності слідчого, що потребують вирішення//Право України. – 1992. – №10. – С.32–34.

² Див.: *Досвід використання поліграфа в профілактиці і розкритті злочинів у ГУВС Красноярського краю: (Перша науково-практична конференція), МВС Росії, ГУВС Красноярського краю. Красноярськ, 1997.*

³ Див.: *Клевцов О.І.* Мова жестів як нетрадиційне знання в розслідуванні злочинів//Право України. – 1998. – № 4. – С. 58–61.

⁴ Див.: *Резник Г.М.* Внутрішня переконаність при оцінці доказів. – М., 1977. – С.27.

⁵ Див.: *Васильєв А.Н.* Слідча тактика. – М. – 1976. – С. 126.

⁶ Див.: *Злобін Г.А., Яні С.А.* Проблеми поліграфа // Проблеми вдосконалення радянського законодавства. – М. – 1976. /ВНДІСЗ. – №6/, – С. 130–131, 134.

⁷ Див.: *Ларін А.* Правда о детекторе лжи // Известия. – 1989. – 14 нояб.

⁸ Див.: *Зажичький В.І.* Зв'язок оперативно-розшукової діяльності і кримінального процесу //Держава і право. – 1995. – № 6. – С. 63.

⁹ Див.: *Іншої позиції притримується В.Т. Безлепкін (див.: Безлепкін В.Т. Проблеми кримінально-процесуального доказування //Держава і право. – 1991. –*

№ 8. – С. 101) і Бедняков Д.І. (див.: Непроцесуальна інформація і розслідування злочинів. – М., 1991. – С. 57.

¹⁰ Див.: Шейфер С.А. Використання непроцесуальних пізнавальних заходів у доказуванні по кримінальній справі // Держава і право. – 1997. – № 9. – С. 58.

¹¹ Див.: Арсеньєв В.Д. Питання загальної теорії судових доказів. – М., 1964.

¹² Див.: Нагойний Я.П. Про можливість призначення судових експертиз до порушення кримінальної справи // Криміналістика і судова експертиза. – 1997. – Вип. 4. – С. 174–178;

Баженів А.А., Шейфер С.А. Порядок проведення судово-медичної експертизи потребує вдосконалення // Питання боротьби зі злочинністю. – 1975. – Вип. 23. – С. 153–156.

¹³ Див.: Дубинський А.Я. Виконання процесуальних рішень слідчого // Правові й організаційні проблеми. — К.: Наук. думка. 1984. – С. 128–129.

¹⁴ Див.: Применение гипноза в следственной практике США // Проблемы преступности в капиталистических странах. – 1981. – № 4. – С. 15–17

¹⁵ Див.: Клевцов О.І. Можливості використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці правоохоронних органів // Право України. – 1998. – № 7. – С. 66.

¹⁶ Гримак Л.П., Хабалев В.Д. "Следственный гипноз" и права человека // Государство и право. – 1997. – № 4. – С. 46–49.

¹⁷ Див.: Клевцов О.І. Можливості використання гіпнозу в оперативно-слідчій практиці правоохоронних органів // Право України. – 1998. – № 7. – С. 67.